

analizom da osveste ili vlastito učestvovanje, ili uopšte antiratnu scenu u ondašnjim bivšim jugoslovenskim republikama. Tako zainteresovani čitalac može da dobije ne samo najširi uvid u sve nijanse i dileme koje su

pokretale ove grupe na post-jugoslovenskoj sceni, već i u različite finalne efekte njihovog delovanja u bivšim jugoslovenskim republikama.

Andelka Milić

Kultura kao potencija: Srbija u modernizacijskim procesima

Đokica Jovanović, *Prilagođavanje: Srbija i moderna: od strepnje do sumnje*, Niš: Sven, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta; Čigoja štampa, 2012.

I

Knjiga uvaženog profesora Filozofskog fakulteta u Beogradu Đokice Jovanovića – *Prilagođavanje. Srbija i moderna: od strepnje do sumnje* – predstavlja značajan saznanj doprinos savremenoj sociologiji, ali i drugim naukama koje se bave proučavanjem kulture i društva uopšte. Ova studija je ujedno kruna njegove dosadašnje burne i bogate univerzitetske karijere i obimnog istraživačkog i društvenog angažmana. U ovom kapitalnom delu od skoro 500 štampanih stranica, rezultatu dugogodišnjeg autorovog rada, prepliću se socijalna, kulturna i politička istorija modernizacijskih pokušaja i prepreka novovekovne Srbije, sa nizovima kontinuiteta i diskontinuiteta. Sadržaj tema i opseg pitanja kojima se autor bavi izuzetno je bogat i širok. Knjiga je podeljena u četiri glavna poglavlja: *Novi vek; Revolucije: predvorje sadašnjeg doba; Nacionalizam i, na kraju, Srbija*; i osamnaest podpoglavlja. Naravno, pored ovog bazičnog dela, kako to nalažu akademska pravila, knjiga strukturno sadrži *Predgovor*, na početku, i sastavnice kao što su: *Zaključna reč, Literatura i Indeks imena*, u završnom delu spisa.

II

Neke od najvažnijih dilema u istorijskoj vertikali dvovekovnog razvoja moderne Srbije se najčešće izražavaju kroz sledeća pitanja: Kako se Srbija može modernizovati i da li treba biti deo modernizacijskih procesa na račun gubitka nacionalnog identiteta?, tj., kako i da li uopšte učestvovati u evropskoj savremenosti koja je određena, pre svega, zapadnoevropskom tradicijom? Autor ove obimne komparativne studije, pomoću sasvim adekvatnog teorijskog i

inovativnog kategorijalnog aparata, pokazuje da uprkos brojnih pokušaja, do naših dana nije usvojena dugoročna, pre svega kulturna, strategija o vrednosnom pravcu u kome bi Srbija trebalo da se kreće, tako da kulturni potencijal u uspostavljanju vrednosnog konsenzusa o društvenoj modernizaciji nesumnjivo ostaje neiskorišćen kao konstanta koja se perpetuira vekovima unazad. Stanje ovakvih pretkonsenzusnih sukoba dugog trajanja u kulturi o temeljnim pitanjima srbijanskog društva, neizostavno ovo društvo drže na evropskoj periferiji, pa iako je Srbija pokušavala da epohu moderne razume najčešće preuzimanjem i kopiranjem evropskih ideja (bez iskonskog novuma!), ovide nikada nije nastala, kao prevladavajuća, kultura modernizacije. Elem, u takvom okviru, i tu polako dolazimo do naznaka za odgovor na pitanje kako je pisac odredio naslov i podnaslov knjige, pojedinci i najrelevantnije ustanove jednostavno provincijalno imitiraju i *prilagođavaju* svoje delanje slici Evrope, ili onim segmentima Evrope koje percipiraju uzorima. "Čini se da je Srbija tek prešla, za nju tegoban, put od neverice u vrednosti i mogućnosti moderne, od *strepnje* pred modernom, pa do *sumnje* u to da je Srbiji potrebna modernizacija i do *sumnje* u sopstvene modernizacijske sposobnosti". (str. 22) Dok je Evropa temeljno pripremala novovekovne promene još od kasnog srednjeg veka, Srbija je permanentno okretala leđa "ljudima od duha" i marginalizovala ih, a ponekad se i brutalno obračunavajući sa svojim modernizatorima.

Isto tako, autor nam otvoreno otkriva osnovno stanovište u raspravi. Naime, u njegovoj vizuri, pitanje modernizacije je u modernoj

istoriji Srbije uvek bilo pitanje nacionalizma, koji je uglavnom imenovan kao nacionalno pitanje. A, "...otvoriti nacionalno pitanje je uvek, bez izuzetka, značilo širom otvoriti kapije nesreći i nevolji, zarad 'sreće i pravde'" (str. 15). Bilans rešavanja nacionalnog pitanja kroz učešće i izazivanje desetak ratova tokom poslednja dva stoleća je ujedno i razočaravajući i razoran. On, u stvari, na najeklatantniji način osvetljava nesrećnu istoriju srbijanskog društva zaglavljenog u zamršenom klupku neshvatanja, ne samo modernizacije, nego i autohtone kulture i tradicije. Za razliku od zapadnoevropskog konteksta, čiji je nacionalizam izvorno produkt političkog i građanskog konstrukta, lokalni etnocentrični nacionalizmi, zarobljeni u tumačenju nacije kao produžetka "drevnog gena", imaju izrazit imobilizacijski i protivmoderni karakter. U odnosu na Zapad, takođe, Srbija nije doživela svoju revoluciju, niti su prominentni nacionalni umovi misaono pripremali njenu političku i kulturnu istoriju, tako da su modernizacijska nastojanja, kao proizvod Novog veka, do dana današnjeg zarobljena u petrifikovanim uzusima i odbačena na društvenu marginu. Ovo su nedvosmisleno shvatanja koja jasno približavaju autora ove knjige liberalnoj i levičarskoj struji u okviru srbijanske historiografije i sociološke misli. Kasnije ćemo videti kojoj tradiciji on posebno naginje. Pritom, pisac intelektualno korektno, bez namere da nam pod plaštom "vrednosne neutralnosti" poturi bezličnu i "nepriistrasnu" analizu, ali uz uzimanje u obzir složenosti, višeslojnosti i protivurečnosti moderniteta, kao i socijalne cene i dobiti raznih alternativa, odlučno staje na strani učestvovanja u procesu modernizacije: "ako ni zbog čega drugog – gubici će biti manji". (str. 19)

III

Naravno, celokupnu ljudsku istoriju čine ciklusi sukoba i saradnje tradicije i novuma, modernizacija i pokušaja restauracija. Kroz dubinsku analizu socijalnih, političkih i kulturnih sadržaja tri velike revolucije, (Francuske, Engleske i Ruske) koje su u značajnoj meri pripremile i stvorile Novi vek, ali i odredile sudbinu moderne Evrope, autor nam daje kontekst za razumevanje karakteristika

modernizacijskih procesa kako na Zapadu i Rusiji, tako u i našim krajevima. U periodu kada su socijalne revolucije u Zapadnoj Evropi pripremale teren za istinsku društvenu promenu, tj. rođenje građanina/buržuja koji je predstavljao pokretačku društvenu snagu modernizacije i do tada nezabeleženog društvenog razvoja, Srbija i Rusija su vodile svoje prostorne i političke (polu)revolucije tj. bune za uobličavanje nacionalnih teritorija. Naravno, razlike su uslovljene i konkretnim istorijskim okolnostima ekonomske zaostalosti zemalja pod dugim periodom okupacije i bez bilo kakvih demokratskih tradicija, modernih ustanova itd. U tom smislu, na jednom drugom mestu, autor zaključuje da "na razmeđu XVIII i XIX stoleća, modernizacija Srbije nije bila sputana, već nije bila moguća". (str. 288) Pisac knjige, čini se, na tragu srbijanske liberalne historiografije, navodi primer Rusije zbog indikativnih sličnosti sa istorijsko-kulturnom tradicijom u Srbiji, te stoga što Rusija kontinuirano predstavlja nezaobilaznu konstantu u shvatanjima naših nacionalnih romantika.

Važno mesto u ovoj analizi zauzima pitanje destruktivne uloge kolektivism na jugoslovenskim prostorima, gde je pojedinac u potpunosti određen karakterom kolektiva kome pripada, dok je u zapadnoevropskoj koncepciji, kolektiv izveden iz njegove građanske osnove. Razlika nije ni mala ni beznačajna. To je, u stvari, linija koja u praktičnom političkom i socijalnom delovanju razlikuje samosvesnog građanina kao sastavnice jakih društvenih grupa koje su neizostavni deo svakog društvenog progressa, od, sa druge strane, atomizovanog pojedinca kao dela neartikulisane mase podložne svakojakim manipulacijama od strane komandnih klasa, a u korist zadovoljenja njihovih partikularnih interesa. Posebno značajni indikatori za razumevanje autorovog stanovišta predstavljaju analize u kojima se pridaje esencijalno značaje prosvetiteljskim idealima, revolucijama, utopijama, i progressu (kao istorijskom novumu!) pri promeni temelja društvene stvarnosti, dakle svemu onome što danas pomodna postmoderna teorija sa gnušanjem odbacuje i "dekonstruiše" kao "fundamentalizam moderne". Dakle, očigledno je da autor razmatra istraživački problem kao

"čovjek moderne", što je činjenica koja će svakako implicitno uticati na njegov pristup, ali i donesene zaključke.

IV

S obzirom na navedeno osnovno stanovište u knjizi, nije neobično što je čak 126 stranica u razmatranju posvećeno isključivo pitanju nacionalizma, iako se ovo pitanje, opet u skladu sa naznačenim stanovištem, s vremena na vreme, provlači kroz svako poglavlje i podpoglavlje. Osim predstavljanja brojnih teorijski šarolikih pozicija u shvatanju nacije i nacionalizma, autora poput: Kona, Majneke, Tamirove, Mila, Hegela, Gelnera, Andersona, Hobsbauma i drugih, naročito je važan i originalan doprinos koji ovoj raspravi daje sam pisac rukopisa. Suprotstavljajući se dominantnom shvatanju o kraju istorije, velikih ideja i ideologija, autor na primeru nacionalizma pokazuje ispraznost takvih teza, te ispravno zaključuje da "mi možemo nacionalizam nazvati simulakrumom, ali nacionalisti pucaju iz sasvim konkretnog oružja i podmeću vrlo konkretne bombe". (str. 104) S obzirom da se nacionalizam gradi na pretpostavci o tuđem i o tuđinu, on nužno svoju zajednicu definiše suprotstavljajućim karakteristikama u odnosu na neke druge suštinski nepoznate i na stereotipima i predrasudama iskonstruisane i zamišljene zajednice, tako da, u skladu sa starim pravilom "da nepoznati na horizontu postaje neprijatelj na horizontu", nacionalizam direktno proizvodi ili bar inspiriše, najpre duhovno, a onda i fizičko nasilje. U tom smislu, nacionalizam je, prema mišljenju autora knjige, nužno nepomirljiv sa čovekom i čovečanstvom kao kvintesencijalnim vrednostima, to jest on po sebi predstavlja nasilje, kako glasi i jedan od podnaslova u ovoj raspravi. Međutim, u skladu sa svojim, sada je već jasno, humanističkim i socijalističkim (materijalističkim?) polazištima, autor knjige na nekoliko mesta u raspravi nagoveštava primarno funkcionalnu i instrumentalnu prirodu nacionalizma i napadne glorifikacije sopstvene države i nacije. Naime, "iza te glorifikacije se krije vrlo konkretno koristoljublje određene grupe ili klase, ovaploćeno u težnji za dominacijom (eksploatacijom) nad drugom grupom ili klasom. Drugim rečima, glorifikacijom se oduzima pravo

bilo kome da pita o pravim namerama glorifikatora". (str. 212) "Cinizam se sam nameće: Ratovi nisu vođeni radi obezbeđivanja jedinstvenog državnog krova za sve... Srbe... već zarad nove realokacije bogatstva. Dakle, nameće se pitanje: da li su ratovi i uništavanje Jugoslavije bili pokrenuti poglavito radi nelegitimnog oduzimanja imovine od legalnih vlasnika?" (str. 348).

Posebnu pažnju i, pretpostavljamo osporavanja, će izazvati autorova "politički nekorektna" kritika multikulturalizma, kao i njegovih nacionalističkih derivata. Osobito ako uzmemo u obzir da je danas u političkom i naučnom *mainstreamu*, multikulturalizam tretiran kao koncept koji je na najefikasniji i najhumaniji način rešio pitanje mirnog suživota različitih nacija, kultura i konfesija u okviru pojedinačnih država, i šire. Međutim, autor po ovom pitanju ide *contra* hegemonog duha vremena dokazujući da koegzistencija u multikulturalizmu sasvim primereno odgovara nacionalističkoj težnji da se živi "pored" drugog, ali ne i sa "drugim". Pođemo li od takvih premisa, vrlo lako ćemo preko konkretnih primera i pokazatelja zaključiti da se nacionalist i radikalni multikulturalist snažno približavaju, te da se u praksi multikulturalizam komotno pretvara u multinacionalizam. Nasuprot ovakvim ekskluzivističkim i samoseparatnim zatvaranjima u sopstveni nacionalni i kulturni obor, autor predlaže klasični levičarski princip interkulturalnosti, koji počiva na ideji kolektivnog međukulturnog sadejstva. "Dakle, interkulturalizam, kao kultura sadejstva, dijaloga, razmene, uzajamnog uvažavanja..., čime se, konačno i stvarno, afirmišu a ne potiru kulturne posebnosti, u očima nacionaliste dobija preteće obličje". (str. 171)

V

Kao da su prethodna tri glavna poglavlja bila širi okvir za razumevanje poslednjeg dela knjige. Hvale vredna širina pitanja i obrta koje pisac u ovom odeljku temeljno obrađuje – uz pomoć sinhronih i dijahronih istorijsko–sociološke analize – u kontekstu složenog odnosa modernizma i protivmodernizma. Iako bismo mogli da kažemo da je pisac knjige "Evropejac" *par excellence* (sa velikim E i bez pridavanja savremenih vulgarizovanih sadržaja ovom označitelju),

barem u meri u kojoj je to bio recimo jedan Svetozar Marković, u ovoj se raspravi ne može naći fetišizovana i sakralizovana predstava Evrope, tj. Zapadne Evrope, i njenih "vrednosti", kako je to slučaj u radovima evrofilinih pisaca liberalne orijentacije. Evropa isto ima dugu i snažnu tradiciju antimodernizma i svoje antimoderniste, samo što su oni, za razliku od Srbije, najčešće gubili socijalne bitke u sukobu sa progresivnijim strujama u okviru svojih nacionalnih država. Osim toga, autor se uporno protivi antimodernističkom poistovećivanju modernizma isključivo sa liberalnim i kapitalističkim tekovinama.

Uprkos nesumnjivom civilizacijskom značaju kapitalističke društveno-ekonomske formacije i liberalne ideologije u razvoju ljudskog društva i kulture, one su danas istorijski iscrpljene i u najvećem, kroz tržišni fundamentalizam, proizvode samo demokratske i istorijske regresije. Autorovo idejno i vrednosno polazište tako postaje razlog zašto je značajan deo rukopisa (tj. poslednjih 68 stranica) posvećen razmatranju potencijala levice u Srbiji i postkapitalističkih humanističkih alternativa generalno. To je i razlog zašto se on protivi ideološkom prekvalifikovanju staljinizma u komunizam (vid. npr. str. 351), zašto period Titove vladavine i pored svega određuje pozitivno, tj. kao "delimičnu modernizaciju bez inherentnih dugoročnih potencijala" (str. 287), ili pak zašto u dugi niz modernizatora uključuje Svetozara Markovića, Dimitrija Tucovića, Marka Nikezića (vid. str. 21, 273, 287) i druge srbijanske marksiste i levičarske progresiste, koje čak i napredniji srpski propagandisti kapitalizma obično stavljaju u isti koš "narodnjaštva" sa većinskim nosiocima retrogradnih i antimodernizacijskih konceptata. Ipak, nije baš najjasnije na osnovu kojih kriterija deo ove krhke vertikale čini i tragično nastradali premijer Srbije Zoran Đinđić, koji je tokom 1990-ih davao značajan doprinos širenju nacionalističke historije, a nakon 2000, uprkos svemu, postaje jedan od kreatora nove "tržišne pravovernosti", tj. koncepta koji dovodi do nastavka urušavanja realnog sektora privrede, pauperizacije i polarizacije društva.

Pretpostavljamo da će upravo naročitu pozornost i neslaganja doživeti autorova "neortodokсна" ocena o Petom oktobru kao "nedovršenoj artikulaciji", odnosno o "promeni koja je trebalo da bude promena bez promene" (str. 330). Njegov zaključak da je "modernizam i Petog oktobra ostao bez šanse" jer je to bio bunt protiv postojećeg, ali bez "novuma kao projekta", te da je uprkos ukidanju monopartijskog sistema i danas "nastavljena tendencija ka produžetku monoideološkog stanja" (str. 327), nesumnjivo predstavlja više eksces nego pravilo u moru različitih tumačenja pomodne "tranzitologije". U suštini, postpetoooktobarski period ili stanje zakasnelog i obnovljenog romantizma uslovljava proces pseudotradicionalizacije kao nove poželjne stvarnosti, a ne modernizacijske zahteve – koji su supstancijalno inkompatibilni sa nacionalnim romantizmom. Dakle, nakon "istorijskog iskoraka unazad u nacionalsocijalizam" 1990-ih godina, intelektualne i političke snage u Srbiji ni posle decenijske borbe protiv antimodernizacijskog režima, nisu uspele da stvore osnovu za odlučnu i bezuslovnu modernizacijsku transformaciju. Jer, nije svaka tranzicija nužno modernizacija. Jedan od glavnih razloga toga je i slaba utemeljenost socijaldemokratskih ideja u srbijansko društvo. (vid. str. 339)

Iako je generalno nezahvalan zadatak "ljude od knjige" simplifikovano svoditi na posebnu političku ideologiju, i na taj način, u određenoj meri, banalizovati njihov rad, na ovom mestu ćemo delimično preuzeti taj rizik i ustvrditi da je nesumnjivo da su piscu ovog rukopisa – u nastojanjima za modernizacijom socijalnog i političkog podsistema – delatno najracionalnije i najhumanije osavremenjene klasično-socijaldemokratske vizije poželjnog društva. To se može naslutiti prilikom nepopustljive kritike upućene istorijski pobedničkoj boljševističkoj verziji komunizma (vid. str. 81, 363 itd.), ali i savremenim degenerisanim oblicima neoliberalizovane socijaldemokratije (vid. str. 377, 380 itd.), zatim, na osnovu shvatanja da su glavni agensi/akteri modernizacijskih promena delovi političke i kulturne elite (svakako je da se društvena uloga "socijaldemokratske" elite i "komunističke" avangarde u biti razlikuju od "elitističkog" liberalnog razumevanja društvene

uloge elite), insistiranja da se leвица "odnosi na socijalni pluralitet a ne samo na jednu revolucionarnu klasu" (str. 404), davanja prednosti novom društvenom ugovoru naspram *apriori* revoluciji, (vid. npr. str. 409), ali i nenapuštanja socijalističke utopije (vid. str. 386), što je sasvim u skladu sa autorovim shvatanjem da je "utopijsko predvorje novuma". (str. 88)

Na tom tragu, iako su najkrupniji modernizacijski zahvati u Jugoslaviji i Srbiji učinjeni u posleratnom socijalističkom periodu, autor zaključuje da leвица neboljševističkog tipa danas nema nikakvu šansu, te da savremena leвица nužno treba da shvati svet društvene pokretljivosti i permanentnih promena, da se obraća ne samo onima koji žive od svog rada, nego i onim kojima je bilo koji identitet ugrožavan ili osporavan, a nadasve, ona jednostavno mora da preuzme najpotentniji kapitalistički princip, odnosno sredstvo koje kapitalizmu omogućava evo već viševekovnu postojanost uprkos svim, njemu imanentnim, krizama, a to je: "samorefleksija" (vid. str. 406). Dakle, u ovoj perspektivi, permanentno preispitivanje sopstvenih pretpostavki je ključna potencija samoodržanja i konkretno-istorijskog uticaja nove socijalističke levice. Autorov decidan stav je da je modernizacija Srbije nemoguća bez levice. Ali levice koja će odbaciti nacionalističko i šovinističko iskustvo i, dekompleksirana od "crnih njuški" i raznih resantimana iz prošlosti, vratiti se svojim temeljnim internacionalnim i interkulturalnim vrednostima.

VI

Iako masivna, ova knjiga svakako ne pokriva čitav teren socijalne, političke i kulturne istorije moderne Srbije. Bilo bi iluzorno i očekivati tako nešto od jedne studije. Međutim, obuhvatnošću

predmeta istraživanja, sadržajem, teorijskom širinom i kvalitetom korišćenih naučnih aparata, višeslojnim i diferenciranim pristupom svakom obrađenom problemu, pojmovnom preciznošću, interdisciplinarnošću, kao i originalnošću i inventivnošću u interpretaciji modernizacijskih procesa, spis prof. dr Đokice Jovanovića nesumnjivo prevazilazi skromno zamišljenu početnu ambiciju samog autora, a verovatno i celokupan repertoar studija do danas napisanih o ovoj temi u Srbiji. Poseban kvalitet rukopisu daje bogat vokabular i izvrstan stil pisanja, tako da sve vreme imamo utisak da čitamo književno a ne naučno delo, neposredan način obraćanja čitaocu, ali i upotpunjavanje naučnih analiza ličnim opservacijama, razgovorima i sećanjima, kao i citatima iz književnosti, pesama i poema iz bogatog srpskog i jugoslovenskog kulturnog stvaralaštva. Na osnovu svega rečenog, ako bismo parafrazirali Čarlsa Harisona, možemo da zaključimo da je pisac ove knjige modernista u punom značenju tog pojma, odnosno, modernista, ne kao određeni tip umetnika ili naučnika već pre svega kao kritičar čiji sudovi odražavaju specifičan skup ideja i verovanja o društvu i njegovom razvoju. Uprkos tome što se neke autorove teze mogu legitimno dovesti u pitanje, u zavisnosti od perspektive kritičara, nesumnjivo je da će u periodu pred nama prikazani rukopis biti neizostavni izvor i podsticaj domaćim istraživačima koji se bave modernizacijskim procesima i tegobama, kako u Srbiji, tako i u Evropi, te nezaobilazna inspiracija društvenim i političkim aktivistima u nastojanjima da etabliraju drugačiji, u odnosu na aktuelno hegemoni, pogled na modernu epohu i duh vremena srbijanskog društva.

Ivica Mladenović